

Pavera, Libor

O umění dialogu a přemýšlení o literárních procesech

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. X, Řada literárněvědné slavistiky. 2005, vol. 54, iss. X8, pp. 191-194

ISBN 80-210-3691-5

ISSN 1212-1509

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103293>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

vých směrů minulosti a současnosti. Jiří Kudrnáč je jistě jedním z těch, kteří jsou nejen povolání, ale svou dosavadní prací do značné míry i vyvoleni k tomuto úkolu: snad k tomu najde dostatek odhodlání, nezištných podporovatelů a nestranných spolupracovníků. Tato antologie je k tomu výborným východiskem.

Ivo Pospíšil

O UMĚNÍ DIALOGU A PŘEMÝŠLENÍ O LITERÁRNÍCH PROCESECH

Dialog – komparatystyka – Literatura. Profesorowi Eugeniuszowi Czaplejewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej. Pod redakcją naukową Edwarda Kasperskiego i Danuty Ulickiej. Warszawa 2002.

Už více než čtyřicet let je s katedrou teorie literatury varšavské univerzity spjata literárněvědná práce prof. Eugeniusze Czaplejewicze. Na fakultě polonistiky působí od počátku šedesátých let 20. století a plnil na ní v následujících desetiletích různé vědecké i organizační funkce, vedle toho v letech 1985–1991 vědecky pracoval rovněž v Slovanském institutu Polské akademie věd a pedagogicky působil také na Vyšší pedagogicko-humanistické škole v Łowiczi (1993–1994) a na Vyšší humanistické škole A. Gieysztor a v Pułtusku, kterou také spoluzakládal (1994 až dosud). U příležitosti jeho čtyřicetileté práce v oboru uspořádali badatelovi žáci a přátelé z Polska i ze zahraničí obsažný svazek studií, v němž ve většině případů navazují na Czaplejewiczovy výsledky literárněvědné práce. Sborník editoři rozdelili do čtyř částí. Každá z nich soustřeďuje stati související s některou badatelem promyšlenou oblastí výzkumu: *Dialogi teorii; Komparatystyka; Kresy, emigracja, lagry; Sztuka opowieści.* Závěrečný *Suplement* přináší dvě stati spíše osobněji zaměřené a bibliografii badatelových prací.

Intelektuální Czaplejewiczovu biografii přináší v úvodu sborníku Krystyna Ruta-Rutkowska (*Sylwetka profesora Eugeniusza Czaplejewicza*); její vstup je kvalitním uvedením nejen badatele, ale v zásadě všech statí v obsáhlém sborníku. Ve vědeckém životopise připomíná, že Czaplejewiczovo dílo se zpočátku vyznačovalo značnou extenzívností, ale pouze některé problémové okruhy ho později inspirovaly výrazněji a vedly k vytvoření svébytných stanovisek; k opuštěným tématům náležela matematická poetika a pokusy modifikovat koncepcí M. M. Bachtina do podoby jazyka generativní poetiky, jiným tématům naopak Czaplejewicz vtiskl v polském prostředí zcela osobitý charakter. Extenzívnost ostatně byla a zůstává tvůrčí povaha Czaplejewiczových prací v průběhu čtyř desetiletí, kdy působí v různých oborech literární vědy. Přesvědčuje nás o tom zejména bibliografie jeho prací (ve sborníku na s. 553–556), z níž je dobře patrné, jak se jeho práce soustřeďovaly v určité tematicky navzájem ukotvené trsy.

Speciální i obecné otázky literatury řešil Czaplejewicz nejprve ve studiích soustředěných k Platonovi a jeho dialogům. Zájem o Platonovo myšlení, jak známo, se zvedl v době odklonu vědy od pozitivismu; i když se vědci nadále přeli o různé aspekty Platonova díla, např. o dataci, původnost a pravost jeho textů, je nepochybné, že platonismus i novoplatonismus výrazně zasáhly do myšlení člověka 20. století. Právě Platonovu myšlení o literatuře věnoval velikou pozornost Czaplejewicz v mnoha svých pracích, které při dodržování historicity neopomíjely brát v potaz ani současné problémy literární vědy a její směřování; jeho úkol rekonstruovat Platonovo literárněvědné myšlení byl přitom nesnadný a komplikován okolností, že Platon po sobě nezanechal celistvý poetologický spis jako Aristoteles – s jednotným, v podstatě kodifikovaným pohledem na literární text. V závěrech se pak u Czaplejewicze setkáváme s inspirativní dichotomií, v níž myšlení Platonovo je stavěno oproti Aristotelovu: v aristotelovském proudu je literární text chápán jako uzamčený a skončený, zatímco v platonském pojetí je text posuzován procesuálně a jako mnohostranně otevřený – odemčený pohledům z různých stran a úhlů a různým výkladům. Obdobu platonského proudu našel Czaplejewicz rovněž v myšlení M. M. Bachtina, jehož texty uváděl do polského prostředí (v překladech i s komentáři), zejména v jeho tezích o dialogičnosti a o vzájemných kontaktech literárních textů – tj. literatury chápáné jako terén střetů a vazeb mezi rozličnými světónázo-

ry, ideologiemi a rozdílným prožíváním a pocíťováním světa. Na základě bachtinovského myšlení o dialogu vybuodoval Czapplejewicz vlastní teorii dialogu – *dialogiku*, která „...*objasnia istotę dialogu wspólną dla wszystkich możliwych jego przypadków i konkretyzacji, którymi się różne dyscypliny zajmują. [...] Ma charakter interdyscyplinarny, gdyż sytuuje się na styku wielu dyscyplin.*“ (cit. podle úvodu ke sborníku, s. 11) Dialogičnost ho přivedla rovněž k promyšlení otázek současné komparatistiky, zvláště pak zasáhl do této oblasti výzvami vidět literární díla ve vztazích a na pozadí děl výtvarných, hudebních apod. Jinou oblastí je Czapplejewiczovo sledování literatury „z ptací perspektivy“: určitá epocha viděná jako celek ve své specifčnosti, bez faktografických přehledů, ale zato s nalezením filozofické, religiozní, literární a intelektuálně-emocionální podoby určitého delšího dějinného úseku – zjednodušeně řečeno: zjištění způsobu vidění světa určitou celistvou epochou. S fenoménem pohledu „z ptací perspektivy“ je spjata a Czapplejewiczovo uvažování o chaosu a o podobách literatury na konci druhého tisíciletí, o literatuře týkající se lágrů, emigrace a tzv. kresů. Zabývá se nejen „jazykem chaosu“, ale i jeho obnovitelskou silou a rolí, jakou sehrává v postmodernistickém diskursu. Z úvah o chaosu a o různorodosti a heterogeničnosti světa vyrůstá potom jeho pojetí kresů, chápaných nejen jako pohraniční teritorium, ale obecněji jako předěly, např. mezi Západem a Východem, mezi minulostí a budoucností apod. Z lokálního (heterogenického, nesystémového, chaotického) se může rodit nový – vyšší harmonická jednota, z chaosu se rodí pořádek (I. Prigogin).

Oddíl *Dialogi teorii* otevírá ve svazku Maria Gołaszewska esejem o estetické identitě literárního díla, v němž problematiku literární teorie usiluje přenést do oblasti estetiky; její závěry odemykají dveře dalším otázkám, zejména spjatým s interpretací básní a vztahovým: literární text – čtenář. Oleg W. Leszczak se vrací k problematice hodnoty a hodnocení (axiologie) v literární vědě, jež se odlišuje od poznávací činnosti; v mnoha ohledech rozvíjí Czapplejewiczovy teze v dané oblasti (platonský model literatury, bachtinovská dialogičnost aj.) a ukazuje na klady i úskalí různých literárněvědných proudů v otázce hodnoty literárního textu; neklade si nárok na „pravdu“, spíše mu jde o upozornění na různorodost axiologických teorií.

O pragmatice opakování píše Ľubomír Plesník (*Pragmatyka repetycji*) – v úvahách o opakování zárodečné slabiky mantry LAM hojně využívá východních nauk a filozofie. V zásadě jimi vyjadřuje názor, že evropské myšlení o literatuře se nadále už nemůže utápět v racionalismu a spíše technologickému vztahu k literárnímu textu; to, že dochází ke krizi přírodních věd (tj. ke krizi jejich tzv. racionální efektivity), kterým se usilovaly podobat rovněž některé vědy humanitní včetně vědy literární, je již po několik let zjevné, nyní se navíc zřetelně ukazuje, že badatelé hledají východisko v příklonu k východním naukám a filozofiím, podobně jako tomu bylo již v 19. století. Na základě úvah o opakování (repetice se projevují i v lidském životě – navracejí se určité stavy a situace, které vnímáme pozitivně i negativně) přináší dvě eudamonistické strategie (jedna je založena na principu rozdílu, změny, odlišnosti, zatímco druhá emblémem vyjadřujícím opakování téhož je založena na principu jednoty), které lze využít při deskripci současného postavení člověka ve světě. Na obdobné téma originality a opakování psal druhdy U. Eco a rozlišil pomocí této distinkce éru moderny a postmoderny (srov. Film a doba 1990). Strategie popsané Plesníkem mohou působit jako memento současné euroamerické podoby společenosti, zároveň ukazují – nepochybně velice jednostranně – na možná východiska, jež lze hledat ve východních naukách. Víme nicméně, že to není jediný ze zdrojů, které mohou léčit krize v humanitních vědách na přelomu tisíciletí.

O osudech systémových koncepcí v ruském literárněvědném prostředí píše Naum Lejderman. Systémové koncepce se objevovaly už u antických myslitelů a později v poetikách, rétorikách i jinak pojmenovaných spisech, v ruském akademickém prostředí pak od přelomu 19. a 20. století (A. N. Veselovskij) a zvláště ve dvacátých letech 20. století. Lejderman ve stati probírá s patřičnými bibliografickými odkazy spory o systémové koncepce V. Žirmunského, tzv. morfologické (moskevské) skupiny, Tyňanovovu stať o literární evoluci a jeho reflexe vztahu mezi vnitřním vývojem literatury a mimoliterárními činiteli, éru rozkvětu vulgárního socialismu a spory vedené o „světónázor a tvorbu“, dvě hlavní strategie šedesátých let – strukturalistickou a komparativně-typologickou, koncepce let sedmdesátých a osmdesátých až po úvahy o a-deterministickém vývoji literatury a teorie chaosu a „samoorganizovanosti“ (synergetika).

K sémantice a pragmatice termínů „modernismus“ a „modernismy“ se ve svazku vyslovil Grzegorz Gazda; zastává názor, že bez termínu modernismus a jeho vymezení nelze „třdit“ literatury 20. století. Je nepochybné, že podobné přehledové vymezení určitých klíčových termínů se budou v literární vědě objevovat stále častěji – hlavně v souvislosti s přelomem století, kdy se objevuje snaha sumarizovat a syntetizovat předcházející etapy – přinejmenším 20. století a evoluční proměny literatury v něm. Gazda upozorňuje, že některé koncepte modernismu, hlavně anglo-americké provenience, není správné a dobře možné aplikovat na evropské realie, neboť modernismus je svou genezí spjat s kontinentálními centrem, odkud se teprve později dostal za oceán. Jiným důvodem je, že (s. 126) „...*pojęcie modernizmu migruje poprzez obszary filozofii, socjologii, religii, historii sztuki, literaturoznawstwa i innych dziedzin współczesnej humanistyki, w każdym z tych obszarów przyjmując swoiste znaczenia, chronologię i topografię.*“

O tzv. etickém paradigmatu v literární vědě devadesátých let 20. století pojednává Danuta Ullicka v příspěvku *Poetyka – etyka – dogmatyka*, v němž popisuje snahu najít cestu mezi dvěma dosavadními krajnostmi v literárněvědném bádání: v sedmdesátých letech to byl podle ní textualismus, v osmdesátých letech kontextualismus. Stať je zároveň inteligentním a poučeným vstupem do problematiky až nepřehledného počtu konceptů a trendů světové literární vědy devadesátých let 20. století.

K problémům parodie se vyslovuje Edward Kasperski (*Rediculus sum... Z problemów teorii parodii*). Zájem vědy o parodii se v posledním období znovu objevil zejména v souvislosti se studiem postupů uplatňovaných určitou částí postmoderní literatury, ale dobře zřejmé je rovněž snažení podat uspokojující odpověď na podobu parodie a její uplatnění v literatuře starší (k tomu srov. knihu E. Petru *Zrcadlo skutečnosti, Kniha o středověké, renesanční a barokní parodii*, 2002). Kasperski si uvědomuje, že není možné zkoumat parodii jen jako textový postup, nýbrž i ve vztahu ke čtenáři, všímá si možných východisek (předmětu) parodie, literární i mimoliterární parodie, poetiky napodobování (imitace), funkce parodie a autoparodie (smích ze smíchu). – Kritické glosy k Bachtinovým projektům pro sborník napsal Jacek Zychowicz (*Zredukowany karnawał*); bachtinovskou karnevalovou koncepcí kultury (kultura mas – kultura pro masy – kultura proti masám) staví do kontextu s koncepcemi T. W. Adorna a W. Benjamina. – Sugestivní otázku Čím je literatura? (*Czymże jest literatura?*) si položil v úvodu svého příspěvku Anatolij Andriejew: vedle tří mýtů, čím je literatura (způsob i nástroj poznání; čisté umění; spojení příjemného s užitečným), stává tří pravdy, které dále rozvíjí a podkládá svými argumenty.

Oddíl *Komparatystyka* začíná Roland Marti úvahou „*Kulturowe znaczenie Słowiańszczyzny dla Europy* („Der Kulturwert des Slawischen“ für Europa), v níž si v přísně historickém výkladu s četnými citacemi uvědomuje, že geografický komplet zvaný *Slavia* nikdy nebyl v Evropě marginálním jevem: vždy tvořil integrální část Evropy a mezi Slavií a ostatní Evropou existovaly intenzivní pojítka a bohatá a všestranná výměna. – O metodologických východiscích i závislostech slovenského komparatisty D. Ďurišina a Ďurišinova komparatistického týmu pojednávají Ivo Pospíšil s Milošem Zelenkou (*Komparatystyka, poetyka i literatura światowa*). Detailněji si všímají základních úvah o fenoménu světové literatury, soustředěných ve svazcích Osobitné meziliterární společnosti I–VI, které vycházejí v Bratislavě v letech 1987 až 1993, a v Ďurišinových knihách *Čo je svetová literatúra?* (1992) a *Teória meziliterárneho procesu I* (1995). Poukazují – v širokém dobovém kontextu evoluce česko-slovenské i tzv. světové literární vědy (F. Wollman, M. Bakoš, J. Mukařovský, R. Wellek, R. Jakobson, S. Wollman, I. Dorovský, aj.) – hlavně na metodologický vývoj Ďurišinův od jeho referátu z roku 1967, proneseného na pátém kongresu AILS v Bělehradě, až po jeho zralé práce z let devadesátých 20. století. – Constantin Geambașu pokračuje v komparativní tematice studií nazvanou *Literatura polska w Rumunii*, Jelena Cybienko statí *Walerij Briusow i literatura polska*, Zbigniew Sudolski studii o Rusku očima členů tajných spolků mládeže ve Vilně z desátých a dvacátých let 19. století – tzv. filomatů a filaretů (*Rosja w doznaniach filomacko-filareckich*), Eleonora Sołowa komparativní statí o baladách W. Świdzińskiego a B. Leśmiana, Joanna Ślósarska s tematikou nyní frekventovanou a až módní – o podobách dialogu s anděly v básních B. Leśmiana a J. S. Pasierba, Henryk Chudak o vydáních poezie J. Brzękowskiego s ilustracemi francouzských malířů (F. Léger, H. Arp, M. Ernst) a Mikołaj Melanowicz statí o vyjadřování nevyjádřitelného v poezii a o tzv. tajemné hloubce (v japonské historii jde o estetickou kategorii zvanou *yūgen*).

V oddíle *Kresy, emigracja, lagry* se sešly studie osobně laděné i vyjadřující se přímo nebo nepřímo ke kategoriím, které E. Czuplejewicz rozvíjel a rozvíjí ve svých četných studiích a knihách; o emigrantologii jako speciální slavistické disciplíně se hovořilo už na XII. slavistickém kongresu v Krakově v roce 1998, znovu na kongresu následujícím v Lublani (2003), zejména zásluhou Lucjana Suchanka. O svých cestách na kresy vypovídá ve sborníku téměř románově Kazimierz Bartoszyński, naopak Jacek Kolbuszewski si povšiml historie kresů a jejich zpracování v umělecké literatuře a pojednal o jejich funkci v současnosti. O kresových literárních svazcích (polsko-ukrajinských, polsko-ruských, polsko-běloruských a polsko-litevských) píše z polského zorného úhlu Bolesław Hadaczek, o Sienkiewiczově východiscích a slovesném zpracování obležení Zbaraže ve druhé části druhého dílu Trilogie (Ohněm a mečem) uvažuje Tadeusz Bujnicki, o podobě Ukrajiny u S. Vincenze informuje Oksana Weretiuk, portrét básníka a dramatika W. Solskiego (1897–1990) podává Marian Stępień, o Aristofanem ovlivněné dramaturgii M. Pankowskiego píše Krystyna Ruta-Rutkowska, a realitě lágrů, vylíčené ve vzpomínkové literatuře, která nesměla být v Polsku vydávána v oficiálních nakladatelstvích, uvažuje Stanisław Siekierski a soudí, že lágrová literatura dokumentuje sice autenticky tíživý lágrový život, ale ani přes úsilí po „literárnosti“ v ní nelze hledat velkou epiku.

Ve statích oddílu *Sztuka opowieści* se badatelé zaměřili na analýzu některých prozaických textů, v nichž si všímají estetického uchopení kulturních konfliktů (Manfred Schmeling), projekce literárněteoretických konceptů do prozaické tvorby (např. autotematičnost, antimimetičnost, diskurs aj.), podoby „bachtinovského“ románu (Zofia Mitosek), způsobů vyprávění v komiksu a využívaných rétorických fines (Jakub Z. Lichański) nebo funkce a smyslu obrázků u Stendhala (Krzysztof Rutkowski).

Osobně laděné vzpomínky a postřehy související s E. Czuplejewiczem shrnuje oddíl *Suplement* (Aza Tacho-Godí a Aleksy Łosiew).

Ve svazku nazvaném *Dialog – k paratystyka – Literatura* se sešlo několik statí polských i zahraničních slavistů a polonistů, kteří vcházejí z díla svého „mistra“ – Eugeniusze Czuplejewicze: statí navzájem tvoří celistvost, provází je vcelku jednotné vidění problémů, analogická terminologie i citlivý přístup k literatuře a jevům, které literaturu doprovázejí – zejména v čase „historické mutace“ na předělu století i tisíciletí a v souvislosti s integračními (v celé Evropě) i transformačními (zejména v postsovětském bloku) procesy. Na místo analýzy se v prvních dvou částech svazku objevují obecnější a syntetizující pohledy, z nichž se zčásti zračí směřování a hlavní tendence současné literární vědy (nejenom polské), ve dvou navazujících oddílech jde o sondy komparativní v rámci slovanských i neslovanských literatur, ale i mezi literaturou a ostatními druhy umění. Badatelé tu prezentují spíše „slabou“, antidogmatickou tvář svého přemýšlení o literatuře, nejednou jako by šlo spíše o meditace na dané téma. I to je svědectvím o současném stavu literární vědy; z jeho podoby vyplývá, že literární vědu čeká v následující periodě hledání nové metodologie, nového instrumentáře technologií a přístupů. O tom, že nevystačí sama o sobě, ale že se bude opírat o sociální i jiné vědy, nemůže být pochyb.

Libor Pavera

(Text vznikl v rámci standardního badatelského projektu GA AV ČR s registračním číslem IAA9189301).

NEPŘIKRÁŠLENÁ LÍČENÍ LIDSKÉ DUŠE

Radosław Romaniuk: *Dramat religijny Tolstoja*. Biblioteka „Więzi“, Warszawa 2004, 215 s.

Knižní debut polonisty Radosława Romaniuka, doktoranda na Ústavu literatury 20. století Varšavské univerzity, nezástal bez povšimnutí a získal prestižní ocenění v literární soutěži, kterou vypisuje Fundacja Kultury. Kniha *Dramat religijny Tolstoja* je sestavena z pěti skic: *Dramat dobre go życia. – Paszport antychrysta. Lew Tolstoj i Włodzimierz Sołowjow. – Zwierciadło nieudanej rewolucji. Tolstoj i socializm. – Tolstojem jestem, Tolstojem być muszę. O antropologii Tolstoja*